

Х

Славко ще довго розмірковував про самогубство. І це була його одинока потіха. Бо як тільки зачали занадто його непокоїти думки, як тільки почув над вухами те влізливе, докучне гудіння — “невільник, невільник!”, то зараз шептав: “Отже страчуся так, як Гринько!” Хоч сам у це не вірив, то те “щось”, що гуділо йому над вухами, мабуть, вірило, бо в ту ж мить лишало його в супокою.

Ще заєдно порпав ямку, ще заєдно ходив по другім сніданку на прохід. Але вже не під лубин; його приорав недавно мужик під жито. Ходив Славко до того лісу, що ріс зараз за лубином. Там також була дєбра. Над нею сїдав під смєреку й куриє безперестанку.

Аж одного дня повидїлось йому, що він блудив над якоюсь бездонною пропастью. Уже мав ось-ось хибнутись і впасти в безодню комїть головою, але якісь невидимі руки схопили його в саму пору й віднесли в безпечне місце.

Таке видіння навїяло на нього письмо від сестри Галї Радович. Вона писала до родичів, що приїде з маленькою дочкою до Воронич на храм, що припадає на другу богородицю. В письмі приписувала, що забере з собою Славка, бо він пєститься при родичах і не думає поважно вступити вже раз до якогось уряду. Вона ж із своїм мужем постарєється вже спонукати Славка до якоїсь крайньої постанови. Натякала також, що в них є ширші знаєомства в жіночїм товариствї. Тож не без того, аби таке знаєомство не вийшло на користь Славковї.

Цє письмо було тими невидимими руками, що винесли Славка на безпечне місце. Безоднею ж була зневїра в забобон. Адже він мїг Славка знищити на нїнащо. Вже за саме те, що Славко йому наперекїр веселивсь, то забобон пїдав йому самовбїйчї думки. Що ж би було сталось, якби Славко провокував його безперестанку далї?! Тодї забобон мїг йому таки дїйсно пїдкинути який мотуз та висадити на сосну! А Славко ще й хулив. Лячно й подумати! Та минулось. Добре, що на тїм стало!

Тєпер Славко відїтхнув легше. Менше з тим, як він викрутиться перед швагром і сєстрою, досить того, що спасся перед родичами. Має спокїй аж до храму, а потїм... потїм забобон уже скаже. Славко вірував у нього ще твердше, аніж перед тим. Ще й те йому додавало духу, що він сам-один додумався до того забобону. Нїхто його на цю дорогу не справляв, нїхто не натякав йому навїть на щось подїбного, він сам своїм життєвим досвідом прийшов на таку думку. Досї не признавався Славко з тим забобоном нїкому лиш через те, аби з нього не смїялися. Тєпер же не признався б нїкому також і з тої причини, що ця думка — його виключна власність. Дорожився з нею, бо здобув її таким тяжким трудом, такими страшними душевними муками. Хвалив собі Славко колишню свою постанову, щоби не переноситися до Львова, але сидїти на селї. Там, у гаморї, не мав би був нагоди розслїдити докладно природу свого забобону. А тут, у тишинї, не заважало йому нїщо посвятити свої духовні сили на відкриття такої філософїчної теорїї, що має завсїди в щоденнїм життї практичне пристосування. Правда, Славко ще мав у гїмназїї неясне передчуття цєї теорїї. Не раз навїть при веселїй забавї з товаришами приходило йому на думку, що за цю веселїсть відпокутує на другий день у класї злою нотою. Але все-таки не був цього певний і через те не розслїдував, чи його передчуття справджувалось. Аж сїльська тишина дозволила Славковї згуртувати всі думки й попасти на добру дорогу.

Тєпер ясно бачив, якими гарними, якими чудовими прикметами величається сїльське життя. Харч здоровий, спання — вволю, а духовні сили буяють! Славко почував, що вернулася б його душевна рївновага, якби не одно. Якби не думка про Краньцовську. Він лютився на зрадницю! Не раз йому здавалось, що вже не має нїякої жури. Аж ось, нараз, неначе щось шпигнуло його шилом у саме серце: нагадав собі Краньцовську! Та й за що на нього такий припадок? Він же так чесно думав подїлитися з Краньцовським. Собї забрав би жїнку й її масток, а йому лишив би діти. Так же

ні, зрадила.

Чи любов його перекинулася в ненависть, чи, може, дотеперішня жура. Цього Славко не міг збагнути; досить того, що ця ненависть його мучила. Коли перед тим відгонив її з свого серця своєю розпукою, то тепер, як розпука зникла, загостила ненависть до його серця на постійний прожиток. Ніяким способом не міг себе розважити.

— Що мені на ній залежить? Нехай отам пропадає! — шептав до себе, а все-таки думав про неї й сердився на неї. Підозривав себе навіть, що дуже радо погодився би з нею, коли б вона тільки дала до цього почин. Коли ж на таку згоду не було ніякої надії, то його це лютило тим гірше.

Отаким чином, хоч сестрине письмо врятувало Славка від журби й гризоти, отже-таки зденервування його не покидало. Мучився далі.

Тим часом сестра приїхала. Друга богородиця припадала в четвер, а Галя приїхала в середу з полудня. Вона була зовсім схожа на панотця, розуміється, лиш так, як жінка може бути схожа на мужчину. Сильна білявочка, маленька, як панотець, і ще, може, товстіша від нього. Була навіть такої самої вдачі, любила насварити. Одначе легко можна було завважити, що вона старається змінити свою вдачу, а радше, що когось удає. Пізнати це було найдокладніше по її рухах; вони виходили в неї все якісь неприродні, неначе вивчені. Мова її була також неприродна. Намагалася говорити голосно й поволі, але, розбалакавшись, говорила хутко. Як тільки похопилася, то доразу звільняла балачку й цим, іменно, доказувала штучність своєї мови. Також з її сміхом те саме було. Вона була така сама простодушна, як панотець. Тож дуже часто сміялася сердечне. Та нараз серед сміху нагадувалась і переривала сміх. Це ж їй так легко не йшло, бо вона стягала примусом лице до поважного виду, а очі-збиточки сміялися далі. Таке переривання сміху виглядало дуже дивно.

Слова, якими вона послуговувалася, робили би на непривичнім також враження штучності. Отже, на ділі воно так не було, бо Галя попсувала собі мову ще в школі, в інституті. Там вона вчилася трьох мов: української, польської й німецької. Чужих мов, очевидно, не вивчилася, а свою рідну покалічила. Бо, поминувши вже те, що її вчили рідної мови учителі й учительки, які самі не знають гаразд цієї мови, але надто з Галею зайшов такий випадок, що вона позабувала ті слова, які перед наукою в школі винесла з дому. Одно чуже слово вигонило з її мозку двоє рідних слів. Мабуть, у її голові не могло зміститися аж тільки нових понять. Або голова завузька, або субстанція мозкова гіршого сорту, досить того, що хоч додавала до своєї мови слова польські й інколи німецькі, то все-таки хибувало їй слів. Ще як хутко говорила, то це нікого не разило, бо здавалося, що вона з поспіху пропустила якесь слово, яке слухач легко догадувався. Як же говорила поволі, то сама попадала в нетерплячку із-за недостатку слів. Тоді кривилася і тріскала в пальці. Співбесідник звичайно піддавав їй доладне слово.

Галя привезла з собою також дванадцятилітню наймичку Гандзю, що мала за завдання забавляти маленьку Галину дочку, Олю. Але Гандзю вирядила зараз до кухні, під опіку Пазі, щоби її накормила з дороги. Олею ж займалася їмость і не могла натішитися маленькою внучкою.

Галя на самім уступі показала зміну своєї вдачі, бо зараз зачала хвалитися, що вона справила собі подорожній костюм.

— Мушу перебраться, бо в подорожнім костюмі якось мені “не теги!” (Не дуже добре (Пол.)) — сказала Галя й пішла з своєю валізою до другої кімнати.

При підвечірку стала Оля душею товариства. Навіть Славко гладив її по личку, їмость же держала її на колінах і напоювала молоком. Оля доразу привикла до нових людей. Як їмость начерала ложечкою молоко, щоби її напоїти, то Оля простягала свою ручку, махала нею довкола й до кожного приповідала: “Па!.. Па!.. Па!..” Потім, як уже відхотілось їй їсти, то, намість пити з ложечки молоко, булькала в нього й розливала. А вкінці забагла ложечки. Вхопила її цілим кулачком і видирала від їмості, приповідаючи: “Міні!.. Міні!..” Як же вдалось їй допасти ложечку,

то гримала нею з цілої сили до стола й сміялася сердечно, показуючи два передні зубки.

— Дай бабці, дай бабці! — скала їмость, намагаючись відібрати легенько від неї ложечку.

Але Оля піднесла її вгору й жбурнула нею до землі. Ложечка задзвонила, а Оля зареготалася.

— Ти нащо тото кинула? — обізвався панотець. Хотів іще сказати: “Ти робиш навмисне дідові шкоду?” — але ці слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти. Славко схилився підоймити ложечку, а їмость і Галя одночасно говорили до Олі. Панотця немов кололи в губи недоговорені слова й не давали йому спокою.

Галя хотіла по підвечірку побалакати з їмостью, для того закликала Гандзю, щоби взяла дитину. Гандзя за той час не лишень поживилася, але встигла вже познакомитись із Пазею так докладно, що довідалася від неї й про Варвару. Обі вони дуже щиро розмовляли, але то їм зовсім не заважало зневажливо думати одна про одну.

“Аді, яка „бойка” сита, як коли піч. Упаслася, як льоха!” — думала собі Гандзя про Пазю.

“Ото раз „бойка” чорнобрива, бодай же тебе шляк графив!” — думала собі Пазя про Гандзю, бо завидно їй було на Гандзині чорні брови. Вони прозивали себе взаємно в думках “бойками”, бо ця назва згїрдлива. Прозивають нею людей із подальших сторін.

Галя дуже хвалила перед матір'ю й перед Славком свою парохію Занозів, на Покуттї, шість миль за Коломиєю. О. Радович одержав цю парохію перед півроком.

— Там далеко приємніше, — хвалилася Галя, — кажу вам “зупелне інни съвят” (Зовсім інший світ (Пол.)). А як я дома красно “уржондзіла се” (Влаштувалася (Пол.)), коби-сте побачили. У мене дома з комфортом. Геньо спровадив меблі з Коломиї. Жиємо собі “зупелне гемітліх” (Цілком добре (Пол.-нім)). Я би не хотіла вже сюди, на ці піски...

Галя скривилася й тріснула в пальці.

— Вернутися, — піддав Славко.

— Вернутися, — повторила Галя. — Там у нас земля чорна, “уродзайна”, тютюн, кукурудзи, “словом, інни съвят”! Не можу нарікати на свою долю.

Засміялася голосно та й нараз раптом стягнула лице й віддула губи. Здавалося, буцім вона ненадійно назирила щось страшне й перелякалась.

— То що? — налякалась і собі їмость.

— Ніц, — відповіла Галя та й продовжала далі розповідати про своє життя в Занозіві.

Їмость завважила, що з Галею заподіялася зміна, що вона вдає з себе іншу, аніж є на ділі, що намагається додати собі якогось поважного вигляду, який їй зовсім не до лица. Одначе мовчала, не дала по собі пізнати, що помітила цю зміну. Раз для того, що Галя була вже “правдива їмость”, жінка пароха, чотири літа старша від Славка, а друге, задля своєї привычки не говорити те все голосно, що думає.

Панотець не слухав цієї розмови: йому все не давали спокою ті недоговорені слова. Поступався раз у раз за Гандзею, що носила на руках Олю, та й роздумував: “Таке мале, а воно вже знає шкоду робити, збиточне!” Він не був злий на Олю за її збитки, лиш його серце бажало навчати дитину. Розповідав би їй довго-довго, що ложечок не треба кидати на землю, бо то шкода, та й бозя гніватиметься за такі вчинки. Правда, міг би й тепер навчати дитину, та що з того, коли смак уже перерваний, не має до чого нав'язатися. Оля, зрештою, не порозуміє його науки, бо вже запізно, вона забула вже зовсім про ложечку.

А Гандзя ходила з Олею від вікна до вікна й стукала пальцями в шиби, показувала Олі кури на подвір'ї і називала їх “ко-ко-ко”.

— Ко-ко-ко! — лепетала Оля за Гандзею й пробувала плеснути в долоні. Але це їй не вдалось, туляла тільки ручки одну об одну, та ляску з того не було.

При тій вандрівці від вікна до вікна зайшла вкінці Гандзя перед шафу. Стала й тут і застукала до дверей. У шафі відізвався глухий відгомін. Оля підтягла брови вгору, як могла найвище, й

сказала:

— І-і... вова!

— А ми бий-бий вову, — говорила Гандзя. — Ньо-ньо! Іди собі, вово, геть, бо ми бий-бий.

— Ньо-ньо! Бий-бий! І-і! — лепетала Оля. Цей послідній звук “і-і” виговорювала, втягаючи в себе воздух, буцім дивувалась.

Панотець поступав за ними тихцем і повторював у думці за Олею: “Ко-ко-ко! Ньо-ньо, бий-бий!” Учився діточої мови, може, пригодиться коли. Тямив, яка невігода була йому з Шарлотою через те, що не вмів по-французьки!

А тим часом Оля заздріла якийсь папір на шафі. Кусник старої газети. В нім були завиті коробки з сірниками. Коробки вже забрано, а папір ще валявся на краю шафи. Оля постановила за всяку ціну дістати його в своє посідання. Пізнати це було по її великих зусиллях. Вона витягнулася скількимога й простягала ручки. Аж стогнала:

“Е-е... е-е!” Таки дістала його! Першим ділом її було спробувати його тривкість. Зімняла в руках і шматочок віддерла. Потім пробувала смак. Узяла кусник паперу до ротика й скривилася. Гандзя побачила:

— Викинь! Це бе!

— Бе! — повторила Оля й жбурнула папером на землю. — Пав! — промовила, побачивши папір на землі.

Панотець приступився до них зовсім близько.

— А ти нащо кидаєш тото на землю? — запитався Олі.

Дитина не розуміла його. Панотець повторив те саме дитячою мовою:

— Ти нащо зробила пав?

— Пав... тям! — лепетала Оля, показуючи пальчиком на землю.

Панотець поглядав миленько на неї. Яке ж воно приємне, аж проситься, щоб його насварити.

— А якби то був який потрібний папір? Якби то була метрика? Ти навмисне робиш дідові шкоду?

Оля не розуміла. Панотець старався перелицювати слово “навмисне” на дитячий лад:

— Ти робиш дідові навмисне? Нав, нав?

— Няв-няв! — порозуміла Оля. — Киця!

— Я тобі дам кицю! Ти нащо кинула папір на землю? А якби то був потрібний. Ньо-ньо! — покористувався панотець щойно вивченими словами й погрозив Олі пальцем.

Вона здогадалася, що це її не хвалять. Отож захмурилась і спустила очі в долину.

— Ньо-ньо! Дідо бий-бий, — не вгавав грозити панотець.

Оля тепер розуміла вже докладно, що цей чоловік для неї — вова. Хмурилася ще дужче, борідка ж її зачала морщитися, а губки стягалися в маленечку підкову.

— Це не красно дідові шкоду робити навмисне, — навчав панотець, — бо дідо бий-бий!

Оля притулилася до Гандзі, обняла її рученятами й жалісливо заплакала.

Їмость схопилася до дитини й доразу зрозуміла все.

— Ти вже причепився до дитини? — говорила шепотом, аби Галя не чула.

Панотець соромився. Але вже не так, як той циган, що з’їв чужий обід, а радше, як той злодій, що підкопався до чужої комори, вліз до неї і застав там господаря з синами при горілці.

— Прошу її лишити, — сказала Галя до їмости, — то лиш Гандзя вміє її забавити!

Панотець наважився направити свій промах.

— Вона, певне, хоче їсти, — сказав і подибав борзенько до кухні.

Їмость подумала: “Уже знов хоче щось ізновити”, — й непомітно пішла тихенько до кухні.

Тут застала панотця, що узяв кружок із цілою шинкою, приготованою на храм, і хотів її двигати до покою для Олі.

— Ще треба одної Гандзі, аби старих забавляла, — обізвалась їмость, здвигаючи плечима. — Нащо ж ти це забрав?

— Воно голодне! — оправдувався панотець. Держав шинку на животі й не знав, що з нею робити.

— Постав то, постав! — говорила їмость і відібрала від панотця кружок із шинкою. — Дитина вже пила молоко, їй нічого більше не треба. Ти так, гей старий кавалер, що ніколи дітей не видів ізблизька!

Як вернулись обоє, то дитина ще плакала. Панотцеві так було прикро, що силувався таки доконечне якомсь її втихомирити.

— Вона, певне, хоче спати. Я їй зараз постелю!

По цих словах справився панотець іти стелити, але їмость задержала його словами:

— До чого ти хочеш братися?

Тоді панотець побіг борзенько до Гандзі, став собі так, аби Оля його бачила, й промовив до неї з розпукою:

— Ти свари мене!

Але Оля відвернулася від нього й плакала далі.

— Лишіть, татку, вона зараз перестане! — сказала Галя.

Але панотець роздумував собі: “Їсти не хоче, спати не хоче, а навіть сварити ні, то...”

— Вона мусить бути хора; певне, трудна з дороги, — сказав уголос із твердим переконанням.

Тим часом Гандзя забавила дитину. Вона перестала плакати й сміялася крізь сльози, дивлячись, як Гандзя птрукас на губах, мов на дримбі.

— Не вольно Олю сварити, — промовляла Гандзя, — бо Оля буде бий-бий! Ньо-ньо!

— Оля бий-бий! Ньо-ньо! — лепетала дитина і грозила пальчиком.

Панотець аж просіяв і розсміявся вголос. Про себе ж подумав: “Таке маленьке та й знає, що добре!”

Галя за цілий час, як дитина плакала, не рушилася з крісла. Властиво, рушилася, хотіла схопитись і побігти до Олі, але в сам раз нагадувалась і заховувала поважний спокій далі. Штучність такого спокою була очевидна. Сліпий був би завважив, що Галя, всупереч своїй живій вдачі, силується на повагу. А ця вдавана повага була їй дуже не до лиця. Це показалося дуже яскраво на другий день, коли з'їхалися гості, а Галя вітала їх у заступстві господині дому.

Вона виходила проти кожного дуже повільними кроками, щоби поважніше, а через те, що мала дрібний хід, то здавалося, що вона не зайде сьогодні від стола до порога. Подавалася притім цілим корпусом назад, щоби бути рівною й стрункою. Та намість цього виходило зовсім що інше. З такого надмірного вигинання живіт виступив їй наперед, і вона подобала на вагітну. З цієї причини отець Василич із Берберівки навіть зажартував із неї:

— Як я бачу, то ви, пані, не тратите марно політків.

Вона вдала, що не розуміє його. Отже-таки зачервонілася по самі вуха. За цей жарт ізненавиділа Василича навіки.

А вже найдивніше поводитися супроти жінки катехита, Марії Вишневички. Галя приятелювала з нею ще з інституту, та їмость саме задля Галі запросила катехита на храм. Галя була досі з Вишневичкою на “ти” й називала її Мінцею. Тепер же стала їй “викати” й називала її панею Вишневичевою.

— А як ся маєте, пані Вишневичева? — сказала повагом і зареготалася.

Вона таки дійсно врадувалася, побачивши колишню приятельку. Але сейчас перервала сміх, віддуваючи губи, щоби стягнути лице до поважного виду. Одначе радощі були завеликі, щоби так легко датися прогнати з обличчя. Сміх раз у раз вертався на лице, а Галя за кожний раз віддувала губи. Здавалося, буцім вона має щось у роті й безперестанку румигає. Вишневичка порозуміла

зразу те поведення в той спосіб, що Галя чогось гнівається на неї. Але потім переконалася, що ні, бо Галя зачала розповідати їй зовсім щиро про свою парохію.

“Це вона так згорділа, відколи стала пароховою”, — догадалася Вишневичка.

Опріч катехита Вишневича й пароха з Берберівки, Василича, приїхав на храм іще панотець Тріщин із Підошвів. Це був іще молодий чоловік, здоровий і червоний. Удавав езуїта й клерикала (хоч досить незручно), бо мав надію на пелерину й деканство. Одначе досі знали його з іншої сторони, а саме, що мав себе за великого проповідника та що замучував жінку, бо сплотив з нею за п’ять літ шестеро дітей. Жінка його вічно знемагала, а він що рік, то робився червоніший. Ось і тепер приїхав Тріщин лиш на те, щоби “врізати проповідь”. Попри те все був дуже простакуватий та й за кожним третім словом говорив “пане добродію!”. Неначе де служив у якогось пана за лакея та привик величати безнастанно свого добродія.

З ним зайшла Вишневичка при обіді в суперечку. Вона розповідала про Потурайчина. Любила багато балакати, але мала ту добру прикмету, що розповідала, власне, речі цікаві, які всякий залюбки слухав. З тої причини завойовувала всіх і заєдно доходила до того, що вона одна говорила, а всі решта слухали. За Потурайчина вона знала від його матері, бо вона носила до Вишневички молоко й приходила прати.

— Така бідолашна жінка, — розповідала Вишневичка, — така працювита, запопадлива, що хвилинки дармо не посидить. А для свого сина не жалувала здоров’ям накладати. Як був іще в гімназії, то ходила пішки до Львова, щоби забирати білля до прання. Та й не пощастилось їй із сином. Відсидів у арешті три тижні та тепер лежить хорий на сухоти.

Розповідала докладно про його процес, про те, як апеляційний суд зменшив йому кару з чотирьох тижнів на три, як мати плакала гірко й побивалася перед нею з цеї причини. Вишневичка ходила навіть до хорого.

— Подумайте собі, лежить у такій нужденній хатчині, що здоровий міг би заслабнути. А найприкріше слухати його розмову. Він сам говорить, що не вийде з цього. Я йому кажу: “Пане Потурайчине, ви не маєте сухіт, бо сухотник усе має надію, що поздоровіє. Коли ж ви думаете про смерть, то будьте певні, що подужаете”. А він на те лиш рукою махнув. “Як прийде, — каже, — смерть близько, то й я віритиму в подужання, а тепер чую, що життя мені нема”. Отак марнуються наші найкращі сили!

— Добре йому так, пане добродію, — обізвався Тріщин якимось таким голосом, що нагадував фірмана, як кричить на коні: “Стій!”, коли вони обгоняються від мух і скидають нашільники. — Цілий повіт, пане добродію, збунтував! Тими читальнями, то, пане добродію, лиш ширить деморалізацію поміж народом. Якісь, пане добродію, узялися радикали, ліберали, масохісти...

Ніхто би не вгадав, де саме навчився отець Тріщин слова “масохіст”, але він був би присяг, що те слово означає “масона” й “атеїста” в одній особі.

Вишневичка трохи образилася таким тоном промови отця Тріщина.

— Я не розуміюся на вашій політиці, — сказала, трохи збентежена, — але знаю, що Потурайчин — чоловік інтелігентний...

— Масохіст, — перебив Тріщин і крутив головою, неначе намагався струсити гусельницю з волосся.

Вишневичка вдала, що не помітила Тріщинового перебивання:

— ...Чоловік молодий, на якого не тільки його мати, але й уся наша суспільність покладає надії...

— Масохіст, пане добродію! — гукнув Тріщин і крутив головою.

Але тепер зігнув її вдолину, неначе лагодився вхопити когось на роги.

— Не знаю, отче, що ви розумієте під цим словом, — говорила Вишневичка, вже трохи подразнена, — але я вважаю Потурайчина за порядного чоловіка. Коли вам не до сподоби його

читальні, то ніхто вам не боронив закладати свої.

Тепер прийшла черга на Тріщина почутися зневаженим. Але за те постановив таки зараз пімститися на Вишневиці:

— Ви, яко жінка, пане добродію, католицького священика, не повинні відвідувати такого чоловіка, пане добродію! Масохіста... — Тріщин задумався на хвильку так глибоко, аж нахмурився, — Масохіста в морду!

Вишневичка зблідла, а її чорні очі заіскрились.

— А хоч я жінка священика, — говорила буцім спокійно, але голос її все ж трохи дрижав, — хоч я жінка священика, то я не тільки відвідувала Потурайчина, але й передавала йому щодень газети. Та й буду так само робити й надалі. Може бути, що священикам це не вольно, але їх жінкам ніхто не може заборонити. А зрештою, — говорила вже зовсім спокійним голосом, — а зрештою, може, аллах наказує бити хорих людей по морді, але я в нього не вірю й його заповідей не думаю виконувати.

Катехит Вишневич нахилився до жінки:

— Ц-ц, Мінечко! Прошу тебе! — він шептав над її вухами, вимовляючи “ц” досередини. — До чого того? Прошу тебе.

Не міг здобути на більше аргументів. Він сидів поміж своєю жінкою й Галею і за цілий час поведився з незвичайно великою чемністю супроти Галі, подавав їй страви й величав її добродійкою Радовичевою й тим прихилив собі її серце зовсім на свій бік.

Але Вишневичка на його шепіт відповіла голосно:

— Не бійся, ти за свою жінку не можеш перед ніким відповідати!

Отець Василич обстав за Вишневичкою. Його взагалі вважали за радикальствующого попа. Та й не без причини, бо він таки брав участь у всіх зборах і заявився за кандидатурую Сосновича проти отця Підлизайка.

— Я також не бачу в Потурайчині нічого злого, — говорив Василич до Тріщина. — А властиво, — поправився, побачивши, що Тріщин здивувався його мовою, — а властиво, ми не маємо ніяких фактів, за які би можна Потурайчина осудити.

— Фактів, фактів, пане добродію! — гукнув знов Тріщин, як фірман на коні. — Я вам зараз подам факт, пане добродію. Я вам даю свяще-ни-че слово честі, що Потурайчин, пане добродію, масохіст! — виговорював слово “священіче” складами й дивився при тім на Вишневичку. — Ви знаєте, пане добродію, що значить офіцерське слово честі?! А я вам даю ще більше, бо свяще-ни-че слово честі. Ось вам факт!

Із цими послідніми словами обернувся знов до Василича. Подав голову назад і водив грізно очима кругом себе, буцім говорив: “Дивіться, який я тепер! Чи пізнали б ви в мені колишнього Тріщина?!” Відколи став клерикалом, почував у собі велику перемену і страшний контраст до колишнього Тріщина. Він був сином міщанина-шевця з маленького містечка близько Львова. Уже в вищій гімназії, маючи дев’ятнадцять літ, жебрав по вчителях доброї ноти. Коли ж це не помагало, то спроваджував батька, матір і криву тітку, забув ще закликати старця з-під церкви. Але якби в гімназії було дев’ять класів, а не вісім, то був би собі нагадав і того старця. Це товариство вижидало в снігах зі спущеними додолу головами, трусилося попід стіни та мліло за найменшим стуком. Коли ж показувався вчитель, то це товариство припадало чолами трохи не до самої долівки й благало для молодого Тріщина доброї ноти.

— Адже ж він може бути шевцем, так, як ось ви, — говорив нападений.

— Нужда, прошу ясного пана, — відповідав старий Тріщин і хапав рукою нападеного за черевик. — У нас уже що хата, то швець!

— Та-бо він нічого не вміє та й не годен уже навчитися.

Тоді крива тета показувала пальцем на старого Тріщина.

— Воріг, прошу ясного пана, бив його правилом у тім'я та й геть затуманив дитину! От, проше подивитися!

Тепер обі жінки хапали молодого Тріщина за голову, нахилили її й пригортали гирю:

— От які поробив пліші, так, гейби пархи з'їли!

І молодий Тріщин не вступився з гімназії. Ще й на теології не покидала його жебрацька натура. Аж нараз — появилися “масохісти”. Тоді Тріщин порозумів, що значить офіцерське, а що священниче слово честі. Почував свою гідність, бо зрозумів, що найбільша умілість і найбільша заслуга це — нищити радикалів, лібералів, масонів, атеїстів, одним словом — “масохістів”!

При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні. Вона зразу була також за Вишневичкою, одначе перекинулася на противний бік, як лиш почувла, що Василич обстоює за Вишневичкою. Так його зненавиділа за той жарт з її живота, що переносила ту ненависть на всякого, хто мав яку-небудь причину бути прихильний Василичеві. Сама вона не здогадувалася про це. Навпаки, їй здавалося, що це Вишневичка провинилася своїм поведінням.

“Нащо вона так багато говорить? Навмисне, аби нікого не припустити до слова, аби всі лиш її слухали”, — думала Галя, наслідуючи мимохить свого батька. “На цю би-м так дуго гадала? (Навіщо б я стільки балакала? (Пол.)). Її чоловік такий... такий „ангеном” (Приємний (Нім.)), такий якийсь чемний, такий „анштендінг” (Порядний (Нім.)), а в неї рот „ходзі як на коловротку”!” (Ходить, як веретено (Пол.)).

Хоч Вишневичка не злякалася священничого слова честі, а все-таки здавалось їй, що Тріщин її поконав. Але вона вірила в свою справу. Була певна, що всі би за нею обстали, якби так не боялися Тріщина. Бо про нього ходили глухі вісті, що він донощик. Для того Вишневичка обернулася за підмогою до світського інтелігента, до Славка:

— А що ж ви, пане Славку, мовчите? Я думаю, що ви також радикал?

Славко зам'явся. Подумав тільки: “Я... я безіспитенко”, — і не знав, що відповісти.

Їмость поглянула на Вишневичку з великою вдякою, а на Славка з любов'ю. Коли ж помітила, що Славко не може здобутися на відповідь, то поспішила його зосмілити:

— Радикал — нічого злого!

— Та так, — сказав Славко, але не можна було догадатися, чи він потверджує слова їмоєстині, чи Вишневички.

— Ви повинні, — говорила Вишневичка, — ви повинні, пане Славку, відвідати також свого товариша. Як хочете, то їдьте нині зо мною та підєм обоє.

Славко поглянув переляканими очима на матір, а потім на сестру. Просив у них помочі й порятунку. Обидві поспішили на поміч. На самий перед мати.

— Та чому? Можна! — відповіла-таки їмость намість Славка, бо не знала, як йому піддати цю відповідь, щоби він її порозумів.

А Галя також відповіла намість Славка:

— Ой ні! Бо він мусить завтра їхати зо мною до Львова.

Галя й не думала від'їздити завтра, але сказала так, аби лиш наперекір Вишневичці.

Славко ще дужче перелякався, бо не знав, кого має слухати. Чи по Галинім голосі, чи може, інстинктом, досить того, що Вишневичка догадалася, для чого Галя сказала за від'їзд до Львова. Її це вколело. Отже, до Галі нічого не казала, обізвалася тільки до Славка трохи з легким докором:

— Та як вам треба так хутко до Львова, то певне, що не можете зо мною їхати.

Галя порозуміла той докір. Але вона також не обзивалася до Вишневички, лиш вибрала собі за посередника іншу особу. Нахилилася трохи над столом, щоби попри Славка побачити отця Тріщина. Побачила його в цілій красоті. Сонце стояло над заходом і крізь вікно світило прямо в обличчя Тріщина. Він їв тоді стегно з індики. Зловив його лівою рукою за тонший кінець, а правою за грубий і рвав зубами, немов чогось сердився.

Якби так професор зоології хотів описати короткими, але ядерними словами отця Тріщина, то вистачило б йому сказати оці слова: “Отець Тріщин має широкий рот і сильно розвинені щоки”. Тоді всякий показав би на отця, хоч би він пробував поміж тисячним гуртом народу. Можна було глядіти на Тріщина годинами, а потім заплющити очі й намагатися відтворити образ видіного об’єкту, то, опріч рота й щік, годі що більше було собі пригадати. Очі, чоло, ніс — це все були придатки, незамітні причинки. Рот і щоки — оце характеристичні ціхи, вони надають отцевому обличчю виразу й життя. А якби той же професор зоології показав отця аудиторії й запитався: “Чим цей добродій зацікавлений?” — відповіла б аудиторія в один голос: “Їсть!” Отже це ще не була би відповідь докладна! Бо треба тямити, що отець Тріщин та сплотив за п’ять літ шестеро дітей. І поміж ними не було близнят, сохранных боже! Навіть передчасних не було. Кожде приходило на світ одинцем, у приписану пору.

Отож до нього нахилилася Галя і, на злість Вишневиці, промовила до отця Тріщина найсолодшим, як лиш могла, голосом:

— А як ваша пані добродійка мається? Здорова?

Отець Тріщин витягнув з рота індіче стегно, але задержав його в такій позиції, що мав змогу кожного часу вхопити зубами те саміське місце, яке гриз перед тим. Потім глипнув спідлоба на Галю та й устроїв очі назад у стегно. Неначе боявся, що хтось йому підміняє те стегно на гірше.

— Що кому до моєї жінки?!—відповів якомсь глухо, бо хоч який широкий рот, а отець таки напхав його повен м’ясом.

По цій відповіді заклав стегно в рот саме так, що зуби лучили на своє попереднє місце.

Всі догадалися, для чого Тріщин здобувся на таку відповідь, а не на інакшу. Очевидно, сьоме було вже в дорозі. А все ж таки Галя так збентежилася, що трохи не заплакала, їмость хотіла заговорити якомсь ту немилу подію. Для того запиталася Василича:

— А в вас, отче, як випали вибори?

Натомість Василича відповів Тріщин:

— Та я виборець, але здержуся від голосування, бо нема достойного кандидата! На масохіста голосувати ані мені не сниться!

— Я питаюся отця Василича, — сказала їмость, щоби віддячити за дочку.

— А я гадав, що мене! — гукнув Тріщин та й зареготався на весь свій широкий рот.

Радувався, що вдалося йому ликнути вже раз м’ясо, бо з досади на Галю понагризав стільки м’яса, що побоювався, чи не прийдеться йому трохи пальцями надібрати.

Василич казав, що один виборець йому не вдався. Має одного ворога в селі, що вже хотів Василича скажити до суду, а як йому ніхто не хотів робити скарги, то пішов до старости жалуватися.

— А староста як побачив, що прецінь може мати в мене в селі хоч одного хруня, то постарався о те, що виборчий комісар зробив його виборцем.

Славко зацікавився:

— Чи не Василь, той, що погнівався на отця за службу проти градобиття?

— Той самий! А ви відки знаєте?

Славко розповів, що Василь приходив до Воронич на закладини читальні та й домагався другої читальні в Берберівці. Цілий час цього оповідання їмость не спускала очей зо Славка. Не могла налюбуватися, що він та говорить. Неначе Славко — маленька дитина, що лиш береться говорити перші слова.

— Скажіть мені, отче-сусідо, — сказав Василич до панотця Матчука, — як то сталося, що ваші парохіяни та побудували читальняний будинок? Навчіть мене цієї штуки. Бо кілька я вже своїм наговорився, ані руш їх до того спонукати.

Панотець витріщив на нього здивовані очі. Потім нахилився з кріслом наперед так, що задні

ніжки не доторкалися помосту. А вкінці зітхнув глибоко й випустив набране в груди повітря через затиснені губи так, що воно, втікаючи, свиснуло, і зачав хутенько трясти правою ногою. Зап'яток лиш коли-не-коли стукав до помосту, а задні ніжки від крісла тарахкотіли раз попри раз: тра-ра-ра-ра!

— Що ви кажете? — запитався панотець, не покидаючи працювати правою ногою. Він досі, можна сказати, спав. Хоч їв і дивився, а все-таки так був захоплений своїми думками, що з посторонніх слів чув лиш якийсь неясний гомін. Цей гомін колисав його, колисав і лишав йому з його свідомості одну-однісіньку мрію, що мигтіла, наче мацісінський каганичок: “Коби те все вже раз покінчилося, щоби можна одного гостя заманити до канцелярії та й там розвести розмову про золоті ковніри”. Зразу ця мрія була якась ясніша, бо панотець навіть знав, кого він заманить до своєї канцелярії. Але той далекий гомін, те колисання звужувало його мрію, стискало її, й унаслідок того панотець забув зовсім, кого йому заманювати до канцелярії. Він намагався пригадати собі, коли ж бо той гомін, наче чорна хмара, сповивав його думки й заступав перед ним ту ясну мрію. Вона лиш часом показувалася, наче блискавка крізь ту чорну хмару, але тоді — якогось лиха — шкірила до панотця кінські зуби й іржала: “Гі-гі-гі!” Панотець витріщив очі з усеї сили, побачив перед собою Василича й вирозумів слова: “Ані руш їх до того спонукати!” Ясна річ, що мусив питатися Василича, чого він хоче від нього.

— Питаюся вас, отче-сусідо, — повторював Василич, — яким чудом ваші парохіяни виставили читальняний будинок?

Славко вже наставився відповісти намість батька. Любив розповідати про читальню, бо йому все здавалося, що й він чимало поміг при будові. Одначе, на своє превелике диво, почув відповідь панотцеву:

— Я вам зараз скажу, по обіді.

Дійсно, по обіді забрав панотець Василича до своєї канцелярії. Панотець сів на отоману, а Василич на крісло біля бюрока.

— Кажу вам, отче-сусідо, що показали-сте чудо з вороницькою читальнею. Не можемо надивуватися...

Але панотець перебив; боявся, що як Василич балакатиме ще довше, то той далекий гомін знов причепиться до панотця.

— Це пусте! — сказав панотець. — Але я вас маю вперед одну річ запитатися. Знаєте, я вже старий, мені пам'ять не служить. Ви мені раз казали... але я вже, бігме, забув, — божився панотець із таким завзятком, немовби йому Василич раз у раз перечив: “Коли ж бо брешеш, бо таки тямиш”. Ви мені раз казали... котра-то найнижча ранга може носити золотий ковнір?!

Василич відповів. Тоді панотець випитувався, кілька котра ранга бере пенсії, які ранги в суді, які в старостві, при залізниці, на пошті тощо. Досить того перейшов із Василичем цілу урядничу ієрархію. Василич відповідав не надумуючись: що слина на язик принесла, бо він на тій ієрархії нічого не розумівся. Угадав, може, зо дві ранги зовсім випадково. А панотець геть усе мотав собі на ніс. Аж як уже все, що було достойне питання, випитався, тоді розсміявся зовсім так само, як та мрія крізь чорну хмару: “Гі-гі-гі!”

Потім зачав роз'яснювати Василичеві всі його промахи. Показалося, що панотець так докладно знає всі прикмети всякої якої-небудь ранги, що годі й найти другого з таким знанням. А закінчив панотець ось як свою промову:

— Видите, отче Василичу, не вгадали-сте ані одної точки!

Панотець сказав неправду, бо Василич угадав дві точки. Але панотець сказав це навмисне, а також навмисне зле роз'яснив ті дві точки, що їх Василич угадав. Панотцеві здавалося, що Василич, таке почувши, обставатиме руками й ногами, що його правда, а не панотцева. Тоді панотець дуже радо скапітулює.

“От видите, я обмахнувся, — скаже до Василича. — Ваша правда! Пам’ять мені вже не дописує, бо я старий”.

Здавалося панотцеві, що Василич, зачувши такі слова, тішитиметься, як мала дитина. І панотець бажав йому зо щирого серця цієї радості. Коли ж бо до цього не прийшло. Василич зовсім не обставав за тими двома рангами, пристав мовчки на погляд панотця. Видко, спішився додому, бо вже навіть не настоював розвідатися про читальню.

Галя від’їхала з Воронич аж за три дні, в понеділок рано, розуміється, зо Славком. По дорозі мали вступити до Львова.

Там на двірці ждав уже на них Микола Радович. Високий, худощавий, жвавий панотчик. Поклонився приїжджим із шиком; схопив борзенько капелюх із голови й подержав його якийсь час на продовженні поверхності вершка голови. Він говорив хутко й багато, ніколи не забракло йому теми до розмови. Правда, ці теми були дуже різноманітні; він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво, а кінчив відправою за помершій душі. Отже, таки не вгавав говорити. А до того, виробив собі дуже плавний спосіб оповідання, зачинав кожду нову думку від слова “а вкінці”, хоч розповідав про самісінький початок.

— А вкінці, я приїхав сьогодні досвіта, бо, вкінці, виїхав учора ввечір, — розповідав панотчик. — Кажу тобі, Гальцю, яке тут добре пиво на двірці, ліпше, як у місті. А вкінці, я казав Ількові виїхати по нас аж завтра до нічного поїзду, бо тут заночуємо. Побачиш, Славку, яка в нас забава, кажу тобі... — панотчик приклав пальці до губів і цмокнув. — А вкінці, панна Броня. Ге-ге! А за тобою тут питалися мене твої товариші. Вкінці, я змовився з ними, що зйдемося ввечером в реставрації. На скляночку пива, знаєш? А вкінці, каже мені панна Броня: “Купіть, отче, нові карти!” Тут усе дорожче, як у Коломиї. Вкінці, я побачив на виставі такий сам килимок, як наш. Знаєш, Гальцю?

— Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять! — перебила Галя.

Біля свого мужа вона й зіправди здавалася зовсім поважною.

Микола не збентежився анітрохи Галиною заміткою, либонь, привик уже до того. Ідучи до трамвая біля Славка, балакав Микола безустанку. При тім потирив раз у раз руки, ніби чогось тішився, ніби змерз. Розповідав Славкові, як “укінці” запивався з податковим інспектором і секретарем із ради повітової, як секретар перевернувся з кріслом, яке в них дома є пещене курятко, що само лізе до рук, як панна Броня грала тотуса з контролю й двічі повалилася тощо. Так забавлялися розмовою, що й не завважили, коли заїхали трамваєм дві секції.

Ввечером дожидав Славко в реставрації товаришів і Миколу. Вже минула дев’ята година, а їх не було ще жодного. Видко, зайшли перед тим куди-інде. Славко трохи нудьгував, але, проте, почувався веселий. Давно вже таким не був. Як виїхав із дому, то неначе зовсім переродився. Тепер уже йому здавалося, що це не іспити мучили його дома, але ціла вороницька обстановка. Те його ліжко, той садок з ямками, той лубин, той лісок — усе те були його вороги, що гризли його душу й сушили мозок. Слава богу, що визволився від тих мучителів. Тільки за Краньцовською було йому неначе жаль. Але недовго. Ось тепер може вже думати про неї без тої туги й без тої великої злості.

А зразу, як виїздив із Воронич, то думав, що серце трісне йому надвоє. Тоді пізнав, що доки ця жінка живе на світі, то йому нема життя. Або вона має бути його, або нехай іде в сиру землю. Але радше нехай гине, бо Славко почував, що вона не може бути його в тім розумінні, як він собі того бажав.

Як уже мав сідати на віз, то все чогось дожидав, ніби щось забув, а ніби хтось повинен був ще надбігти, щоби з ним разом виїхати. І сам не знав, кого чи чого ще йому хибує. Аж як виїхали за село, як Славко побачив ті чічки, що вже тепер повідцвітали, тоді нагадав собі Краньцовську. Ось кого він дожидав! На серці вдарили млости, а горло стисло щось ціпко, наче якимись жилавими

руками. Тужив і лютився.

“Зрадниця! Зрадниця! Я виїжджаю, а їй теє ані в гадці!”

Цілісіньку дорогу про те тільки й думав. Тужив і сердився, сердився й тужив. Кругом себе нічого не помічав, нічого не видів, ніщо його не обходило. Тільки ті думки його точили серце, шнарили по голові, а він лиш наслухав, як того болить. Аж тут у Львові стрітився зо знакомою дівчиною. Недавно, може, буде тому півтори години. Вона його пізнала.

— Підемо?

— А чому ж би ні?

Як вертав від неї, то думав собі: “Тьху! Які ж плюгаві ті жінки! Ех! Чорт бери ту Краньцовську! Нехай отам западається! Чи варт вона того, щоб я так мучився через неї”.

Світ здавався йому веселіший. Зачав цікавитися тим, що кругом нього діється. А в реставрації то вже думав про Краньцовську, як про щось далеке, що йому до нього й байдуже. Дожидаючи, нудьгував і не пив, але мучив склянку пива. Старався, щоб йому вистачило цеї склянки кількомого на якнайдовший час. Боявся, що як вип’є більше, аніж одну склянку, то потім не додержить компанії. Оглядався довкола та пантрував, чи не побачить кого знакового.

Давно вже не був такий цікавий! Досі він якраз ховався перед знакомими. Всякі стрітини денервували його. Заодно так був захоплений своїм клопотом, що навіть не замічав людей, які повз нього проходили. А тепер не те! Правда, як увійшов до реставрації, то зробилось йому якось ніяково. Оглядався боязко за таким столом, щоби стояв у куті й де було би якнайменше світла. Найшов біля груби. За грубою стояв ще вигідніший стіл, бо там-таки було зовсім темно. Але присісти до нього не було як, бо там сидів розпершиися сам реставратор із якимось старанно виголеним панком.

Як поставили перед Славком склянку пива, то несміливість зовсім його оставила. Видів, що має документ перед собою, який його вповажляє до прибутку в реставрації. Міг тепер глядіти на всякого відважно. Таке почування радувало його. Приглядався весело гостям і підслухував їх розмови.

Ось насупроти нього сидить грубий, сивий добродій. Славко його пізнає: це — патріот; портрет його був поміщений у календарі “Просвіти”. Патріот дивиться завзято на стіну, а по обличчю його пересувається якийсь сум. Перед ним велика склянка пива. Патріот, не спускаючи очей зо стіни, шукає рукою вуха від склянки. Як налапав, то сум із обличчя тікає, а сивий вус ледве помітно рухається. Нараз патріот хилиє хутко голову в долину, а склянку підносить угору. Не надумуючись, п’є пиво, а потім спідньою губою обтирає докладно той вус, що рухався. І знов удивляється в стіну, а по обличчю пересувається сум. Реставратор розмовляє з тим старанно виголеним панком саме про патріота. Славко підслухує.

— От дивіться на того пана! — говорить реставратор якось віднехотя, ліниво. — Він приходить регулярно в осьмій годині, а відходить у пів дванадцятої. Хоч годинник би зле йшов, то його це ніколи не змилить. То питаюся вас, чи під ним не зміститься копа яєць? Порахуйте, півчварта години, кілька нафти би заощадилося!

Старанно виголений панок у противенстві до господаря говорить хутко:

— Але ж, добродію! Уважайте, що таке крісло чи стільчик іще би треба придумати, а машина є вже готова. Трохи нафти — й за три тижні курята вилазять. А я для вас постараюся о десятипроцентову знижку й доставлю вам під гарантією машину в найліпшій гатунку. Скоро ж хочете на рати, нехай буде на рати. Даю вам слово честі, що для вас ратальна сплата не буде мати впливу ні на ціну, ні на доброту товару.

— Чи рати, чи готівка, то мені все байка! — відповідає реставратор поволі й віднехотя. — Я рахую, що мені не виплатиться купувати нафту. Радше вже в бабів скуповувати курята. Хоч трохи дорожче, та без клопоту. А так, якби такий стілець, чи крісло, а найліпше фотель, то вже розумію,

що був би зиск. Мені тільки з дива не сходить, що коли ви торгуете такими машинами, то чому би вам не справити такі стільці? Бо якби нафта все держала однакову температуру, то розумію. Але самі кажете, що в машині є вентилятори для регулювання тепла. Чом же би в такій стільці не міг бути насподі вентилятор?

— Уважайте, добродію, — відповів старанно підголений панок, — що сказав би вам той сивий гість, якби так нараз зацепали під ним курята?!

Реставратор знов заговорив поволі, а ще до того якось зневажливо, буцім хотів запевнити підголеного панка, що не дасться здурити.

— Що сказав би мені той сивий гість? — повторив питання реставратор, — Може би, настрашився, та й годі! Кельнер перепросив би його, що, мовляв, сталася помилка, “вибачайте, добродію” та й підставив би йому свіжі яйця. А зрештою, на два дні перед наклеюванням можна би взяти стілець на нафту. Ви мені все гудите такі стільці, а я знаю для чого. Говорім собі ясно, по правді. Маєте на складі багато машин та хочете їх позбутися. Я це розумію. Але, з другого боку, послухайте ви моєї ради, переробіть ті машини на такі стільці. Без кошту не обійдеться, але я міркую, що оборот буде великий!

Підголений панок зачав проклинати душу й тіло та й давати слово честі, від звичайного аж до найсвятішого, а все те на доказ, що він зовсім не має наміру обдурювати реставратора, але таки на правду має те переконання, що такі стільці не мали би практичного пристосування.

— Бо поміркуйте собі, добродію, якби такий гість заглянув під себе? Або, що ви зробите, як він піде додому?

— Про це нема жури, — відповів реставратор. — Я знаю своїх гостей. До мене приходять самі русини. Вони пильнують корчми, як ока в голові. Жоден не спізниться на секунду! А за те нема страху, що загляне під себе: він дивиться в склянку або на стіну. А як піде один додому, то на його місце прийде два. Ось побачите, пунктом пів дванадцятої закрадатимуться попід стіну хильцем, як зайці до сепаратки. Вони там у карти грають. Пересидять до білого ранку. Висиділи би яйця струсині, не то курячі!

Дальшої розмови Славко не чув, бо надійшли три його товариші. Один із них, у пом’ятій вишиваній сорочці, повідомив Славка, що його швагер прийде аж пізніше, бо стрівся з якимись знакомими панками. А другий товариш, малий, чорненький, як лиш привітався зо Славком, то зараз зігнувся трохи, сперся долонями на коліна й плакав. Сльози капали на землю. Славко здивувався. Але як добре придивився, то переконався, що той чорненький не плаче, тільки сміється так широко. Він якось дивно сопів, знімався, очевидно, щоби промовити, але йому не ставало духу й він знов хилився. Обтирав очі пальцями й стріпував сльози на землю. Не зараз здобувся на бесіду.

— Славку... Матчуку... а ти що?! — говорив чорненький захлипуючись. — Та ти маєш свідоцтва з трьома іспитами?

Славко перелякався:

— А ти ж відки знаєш?

— Адже твій швагер казав мені, ти, йолопе!

Славко заговорив хутенько:

— Прошу тебе, не кажи нічого швагрові.

— Та я вже сказав, — відповів чорненький і знов схилився до сміху.

— Свиня! — сказав Славко й засумувався.

Всі три кепкували собі зо Славка. Він боронився зразу, а потім перестав. Пив із ними пиво й одно слухав, а друге пускав мимо. Мозок його працював тяжко. Думав над своїм забобоном.

Який же він до лиха консеквентний, той забобон. Ледве Славко встиг викинути з свого серця ту вічну грижу через Краньцовську, ледве зачав позирати весело на світ, ледве зачав тішитися з

того, що втік від вороницької обстанови, аж тут на! Маєш! Новий клопіт і то зовсім із несподіваного боку.

Не так журився Славко тим, що сталося, як радше дивувався тою могутністю, тим, так сказати, маєстатом своєї теорії.

“Я її ще не був добре порозумів. Коли вона мене була вирядувала від тої загибелі, від тої безодні, то мені, дурневі, здавалося, що ця теорія ласкава для мене, як рідна мати. Що вона поблажлива, що часом милується й відступає часом від безоглядного приміювання своїх постанов. Аж бачиш, братчику, що так не є! Це не є рідна мати, тут нема ніякої ласки! Тут невмолима консеквенція. Незмінні правила, сухі параграфи — та й годі!”